

"İQTİSADI İSLAHATLAR"
elmi-analitik jurnal

**AQRAR SEKTORA DÖVLƏTİN
MALİYYƏ DƏSTƏYİNİN ƏRZAQ
TƏHLÜKƏSİZLİYİNƏ TƏSİRİ**

№ 4(9)-2023
səh. 54-64

Nərminə CƏFƏRZADƏ
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
(UNEC)

nermine.ceferzade@azersun.com

Aqrar sektora dövlətin maliyyə dəstəyinin ərzaq təhlükəsizliyinə təsiri

Nərminə CƏFƏRZADƏ
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)

XÜLASƏ

Ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi insan sağlamlığı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı araşdırmalar son illərdə intensivləşmişdir. İqtisadi siyasətlərdə mühüm yer tutan aqrar siyasətlər baxımından ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı tənziqləmələr artmaqdadır. Beynəlxalq miqyasda, xüsusilə Avropa İttifaqında (Aİ) xüsusi əhəmiyyətə malik olan ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi aqrar sahədə qlobal bir faktor olaraq yerini almaq istəyən ölkəmiz üçün də eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir.

Məqalədə dünya təcrübəsində dövlətlərin aqrar siyasətləri və aqrar sektora dövlətin maliyyə dəstəyi çərçivəsində ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi araşdırılmış və onlar arasındakı əlaqə təhlil edilmişdir. Lakin ərzaq təhlükəsizliyi çox geniş bir sahəni əhatə edən bir mövzu olduğundan yalnız kənd təsərrüfatı istehsalı əsasında təhlil aparılmışdır. Bundan əlavə, məqalədə xüsusi bir məhsulun nəzərdən keçirilməsindən daha çox ümumi bir çərçivədə müəyyən bir məhsulun qiymətləndirilməsi həyata keçirilmişdir. Tədqiqat işində dünyada bu sahədə aparılan araşdırmalar üzrə material və metodlardan istifadə edilmişdir.

Açar sözlər: ərzaq təhlükəsizliyi, kənd təsərrüfatı, dövlətin maliyyə dəstəyi, aqrar siyasət, ÜTT.

JEL kodu: Q18; Q10

GİRİŞ

2050-ci ilə qədər dünya əhalisinin doqquz milyardı ötəcəyi proqnozlaşdırılır və bu zaman kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbatın da artması yetərli və keyfiyyətli qidanın əldə edilməsi baxımından müəyyən problemlər yaradacağı gözlənilir. Artan əhali ilə paralel artan ehtiyacları qarşılamaq üçün kənd təsərrüfatı sahələrindən daha çox səmərəlilik əldə etmək məqsədi ilə səylər göstərilir. Bu vəziyyət kimyəvi maddələrin intensiv istifadəsi nəticəsində torpağın və təbii sərvətlərin şüursuz şəkildə məhvəinə səbəb olmaqdadır. Yanlış istifadə və tətbiq üsulları ilə yanaşı, məhsul alındıqdan sonra gedən proseslərdə qida təhlükəsizliyi ilə bağlı şübhələrin artmasına səbəb olur (Daboe, 2020: s.141-151).

Müasir dövrdə yüksək məhsuldarlıq üçün istifadə edilən geni dəyişdirilmiş orqanizmlərin, xüsusilə Amerika kimi xarici ölkələrdə kənd təsərrüfatı sahəsində tez-tez istifadə edildiyi görülür. Toxumçuluq sahəsində istifadə nəticəsində istehsal olunan transgenetik toxumlar qısa müddətdə məhsuldarlığın artırılmasını təmin etsə də, uzun müddətdə həm insan sağlamlığı, həm də təbii resurslar üçün böyük risk yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sektorun strateji əhəmiyyətə və ya mövqeyə malik olması ilə bağlı geniş fikirlər mövcuddur. Son zamanlar dünyada kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyətinə birbaşa və ya dolayısı ilə təsir edən hadisələr baş verir ki, bu da kənd təsərrüfatı ilə bağlı müzakirələrin artmasına səbəb olmuşdur. Bir çox ölkələrdə kənd təsərrüfatının milli gəlir və məşğulluqdakı payı azalsa da, kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərinin iqtisadiyyatdan kənar sosial və ətraf mühitə təsir göstərməsi bu müzakirələrdə dövlətin rolunu gündəmə gətirir. Kənd təsərrüfatı insanların ən əsas ehtiyacı sayılan qidalanma üçün zəruri olan ərzaq məhsulları ilə təmin edən bir sahə olduğundan, dövlət cəmiyyətin ərzaq təhlükəsizliyini və ilk növbədə kənd təsərrüfatının təminatının təhlükəsizliyini təmin etməlidir. Lakin kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin təbii-iqlim şəraitindən asılılığını, dünyada artan ekoloji problemləri və iqlim dəyişikliyi nəticəsində təbii ehtiyatlardan istifadənin məhdudlaşdırılmasını nəzərə alsaq, kənd təsərrüfatı istehsalının davamlılığı mühüm problem kimi qarşıya çıxır. Ona görə də, dövlətlər üçün getdikcə artan əhalinin ərzaq tələbatının ödənilməsinin çətinliyi daha yaxşı anlaşılır.

Bu tədqiqat işində yerli və xarici ədəbiyyatlardan, mövzu ilə əlaqədar elmi məqalə, jurnal və elektron qəzetlər və s. resurslardan istifadə istifadə edilmişdir. Daha dəqiq desək, başda Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı olmaqla bir sıra müxtəlif təşkilatların internet portallarında təqdim olunmuş faydalı məlumatlar bu buraxılış işinin informasiya bazası arasında öz yerini tapmışdır. Bununla yanaşı, beynəlxalq təşkilatların rəsmi sənədləri, tədqiqat mövzusu üzrə daha əvvəl aparılmış olan elmi araşdırmalar və digər elmi ədəbiyyatlardan da geniş istifadə edilmişdir.

TƏDQIQATIN METODLARI

Tədqiqat işinin əsas aparılma metodu kontent analiz araşdırma üsuludur. Bununla yanaşı, müqayisəli təhlil üsulu tədqiqat işinin nəzəri əsasını təşkil edir. Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqat işində qeyd olunan məsələlər beynəlxalq iqtisadiyyat sahəsinin əsas istiqamətlərinin struktur, funksional, məntiqi, müqayisəli təhlili, statistik, səbəb-nəticə və digər metodologiyalarından istifadə etməklə həll edilmişdir.

PROBLEMİN TƏHLİLİ

Kifayət qədər, keyfiyyətli və təhlükəsiz qida əldə etmək insanın ən fundamental hüquq və azadlıqlarından biridir və heç kəs bu hüquqdan məhrum edilə bilməz. Kənd təsərrüfatı sektoru kifayət qədər və keyfiyyətli ərzaq təminatında lokomotiv rolunu oynayır. Bu baxımdan, kənd təsərrüfatı sahəsində müvafiq siyasət tədbirləri və qaydalarla birlikdə həll edilməlidir. Ərzaq təhlükəsizliyi hər bir insanın sağlam yaşaya bilməsi və fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün hər zaman kifayət qədər və balanslı qida əldə etmək hüququ kimi müəyyən edilə bilər. Ərzaq təhlükəsizliyi o zaman mövcud olacaqdır ki, bütün insanlar hər zaman kifayət qədər, təhlükəsiz və keyfiyyətli qidaya fiziki və iqtisadi çıxış əldə edə bilsinlər.

Kənd təsərrüfatı torpaqdan və toxumdan istifadə edərək bitki və heyvan mənşəli məhsullar istehsal etmək və bu məhsullardan daha qiymətli məhsullar əldə etmək üçün həyata keçirilən iqtisadi fəaliyyətdir. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatdakı əhəmiyyəti və rolu bəşər tarixinə qədər gedib çıxır. Torpağa əsaslanan becərmə, əkin və məhsul yığımı söylərini ifadə edən kənd təsərrüfatı istehsalı və fəaliyyəti köçəri qaydadan oturaqlığa keçiddə mühüm rol oynamış və sənaye inqilabına qədər on min ilə yaxın bir müddət ərzində bəşəriyyətin taleyini müəyyən etmişdir. Kənd təsərrüfatı demək olar ki, hər bir ölkədə tamamilə bazar iqtisadiyyatı şərtlərinə buraxıla bilməyən və dövlətin müdaxiləsini tələb edən strateji əhəmiyyətli sahə kimi görülür. Kənd təsərrüfatının strateji sahə kimi nəzərdən keçirilməsində əhalinin qidalanması, ərzaq təhlükəsizliyi, resursların sənayeyə ötürülməsi və gəlirlərin bölüşdürülməsi kimi amillər ön plana çıxır. Bu amillərlə yanaşı, dövlətin kənd təsərrüfatına müdaxiləsini tələb edən başqa səbəblər də mövcuddur (Erbaş, 2017: s.17-25).

İnsanda ən güclü instinkt olan aclıq hissini doymaq və ya qidalanma ehtiyacını ödəmək bilavasitə yaşamaq mübarizəsi ilə bağlı olduğu üçün bir cəmiyyətin ən prioritet problemi əhalinin qidalanmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, təhlükəsizlik, sağlamlıq, təhsil, mədəniyyət və əyləncə kimi ehtiyaclar ancaq qidalanma məsələsi həll edildikdən sonra gündəmə gəlməkdədir. Ona görə də, hər bir cəmiyyətin məcburi istehlak maddəsi olan ərzaq məhsullarının istehsalı zəruridir. Hər bir ölkə öz sosial strukturlarına və iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq kənd təsərrüfatı ilə məşğul olmalıdır. Qidalanmanın həyatın davamı üçün məcburi olması qidalanmağı mümkün edən qida məhsullarını istehsal edən kənd təsərrüfatı sektorunu strateji mövqeyə qoyur və bu məqsədlə aqrar sektora dövlət tərəfindən külli miqdarda vəsait köçürüldükdə dəstək verilir.

Əslində, əhalinin qidalanması problemini yerli istehsal əvəzinə xaricdən ərzaq məhsulları gətirməklə həll etmək olar. Lakin insan cəmiyyətləri və ya ölkələr arasında münasibətlərin korlanması və aralarındakı gərginliyin bəzən müharibəyə çevrilə biləcəyi bir şəraitdə ölkələr ümumiyyətlə kənd təsərrüfatı baxımından xarici dövlətlərdən asılı olmaq istəmir. Bu səbəbdən aclıq, təbii fəlakət və müharibə kimi fəvqəladə vəziyyətlərdə ehtiyac duya biləcəkləri ərzaq ehtiyatlarını hazır saxlamaq istəyirlər. Bu, artıq məhsul istehsalı zərurətini yaradır,

beləliklə, kənd təsərrüfatında özünü təmin etmək və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurəti dövlətin kənd təsərrüfatı sektorunu dəstəkləməsinə səbəb olur (Bayramoğlu, 2021: s.117-123).

Kənd təsərrüfatının başqa bir funksiyası da odur ki, o, ölkələrin sənayeləşməsinə və deməli, inkişaf prosesinə töhfə verir. Sənayeləşmə prosesində kənd təsərrüfatının milli gəlirdə payı azalsa da, kənd təsərrüfatı digər sektorlarla əlaqəsini və bazar əlaqələrinə görə strateji əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqda davam edir (Karaman, 2017: s.177-182). Kənd təsərrüfatının bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqəsi artan əhali üçün ərzaq məhsulları istehsalı, sənaye investisiyalarına qənaət axınının təmin edilməsi, sənaye məhsulları bazarlarının genişləndirilməsi, ixracdan idxal olunan əsas vəsaitlərin alınması üçün gəlir əldə edilməsi və əsas kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı kimi müxtəlif formalarda özünü göstərir (Gezer, 2022: s.178-191). Sənaye ilə kənd təsərrüfatı arasında digər əlaqə işçi qüvvəsinin hərəkətiliyi ilə qurulur. Kənd təsərrüfatının ÜDM-də payı azaldıqca, gizli işsizliyin hökm sürdüyü kənd təsərrüfatı sektorundan sənaye sektoruna əmək miqrasiyası sənaye üçün ucuz işçi qüvvəsi mənbəyi yaradır. Bu nəticə kənd təsərrüfatı sektorunda məhsuldarlığı aşağı olan işçi qüvvəsinin sənayedə daha səmərəli işləməsinə şərait yaratmaqla inkişafın mühüm problemi olan məhsuldarlığa olan ehtiyaca cavab verir (Quliyev, 2018: s.21-23).

Dövlətin aqrar sektora müdaxiləsinin digər mühüm əsaslandırması bazar sistemindən yaranan gəlir bölgüsüdür. Bu mənada, aztəminatlı qrupdakı əhaliyə qarşı tez-tez baş verən aqrar sektorda qeyri-bərabər və ədalətsiz bölgüsünü düzəltmək üçün dövlət müdaxiləsi qaçılmazdır. Kənd yerlərində yaşayan və kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan əhali ilə şəhərlərdə yaşayan, sənaye və xidmətlər kimi daha yüksək əlavə dəyər yaradan sektorlarda çalışan əhali arasında gəlir bərabərsizliyinin düzəldilməsi ilə bağlı narahatlıqlar dövlətin aqrar sektora müdaxiləsinin mühüm səbəbidir. Məlumdur ki, aqrar sektorda məhsuldarlıq və əlavə dəyər yaratmaq imkanları sənaye və xidmət sektorları ilə müqayisədə kifayət qədər aşağıdır. Əgər dövlət yenidən bölüşdürmə rolunu öz üzərinə götürərək gəlir bölgüsünə müdaxilə etməsə, kənd təsərrüfatı ilə məşğul olan sektor milli gəlirdən getdikcə daha az pay ala bilər. Gəlir bölgüsündə daha da pisləşmə, sosial sülh və əmin-amanlığı pozmaq, qeyri-sabitliyə səbəb olmaq, siyasi və iqtisadi böhranlara səbəb olmaq riskini daşıyır. Belə halların qarşısını almaq üçün dövlətlər cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin milli gəlirdən daha balanslı pay almasını təmin etmək üçün kənd təsərrüfatı sektorunu dəstəkləməyə çalışırlar.

Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində kənd təsərrüfatı siyasəti strateji əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bu gün milli siyasətlər yaradılarkən qlobal proseslərdən asılı olmayaraq hərəkət etmək çətinləşib, milli siyasət seçimləri imkanları məhdudlaşmışdır. 19-cu əsrdə indiki sənayeləşmiş ölkələr kənd təsərrüfatı sahəsində liberal siyasət yürüdərək *"körpə sənaye"* yanaşmasını və sənaye məhsullarında proteksionizmi mənimsəmişlər. Lakin 19-cu əsrin ikinci yarısından 20-ci əsrin ilk illərinə qədər əkinçilik sahələrinin azalması kənd təsərrüfatı istehsalının paralel olaraq azalmasına səbəb olmuş və bu dövrdə yaşanan iqtisadi böhranlar, müharibələr və qıtlıqlar, eləcə də, dövlətlər arasında ticarət narahatlığı olmuşdur. Bundan sonra ölkələrin kənd təsərrüfatında proteksionizm meyillərini artmışdır (Bayramoğlu, 2021: s.117-123).

Dünyada baş verən proseslərin təsiri ilə ölkələr daxilində dəstəkləyici və müdaxiləçi kənd təsərrüfatı siyasəti, gömrüklər tərəfindən isə qoruyucu kənd təsərrüfatı siyasəti izlənilmişdir. 1920-ci illərdə dünya ölkələrində kənd təsərrüfatı siyasətinin əsas məqsədi bütün kənd təsərrüfatı istehsalat vahidlərini həvəsləndirmək və istehsalı stimullaşdıran mühit yaratmaqla əmtəəlik məhsulların səviyyəsini yüksəltmək olmuşdur. 1950-ci illərə qədər özünü təmin etmək məqsədi 1950-ci ildən sonra mexanikləşdirmə yolu ilə daha çox istehsal etmək və xarici bazarlara çıxarmaq məqsədi ilə əvəz olunmuşdur. Bu siyasətlərin təsiri ilə bu illərdə yerli istehsal və ixrac artmışdır. 1980-ci illərdən etibarən, dövlətlərin iqtisadiyyata müdaxiləsinə minimuma endirməyə çalışan liberal hərəkətin ön plana çıxması ilə dövlətin kənd təsərrüfatı sektorunu müdafiə və təşviqləri zəifləməyə başlamışdır. BVF (Beynəlxalq Valyuta Fondu), DB (Dünya Bankı) və ÜTT (Ümumdünya Ticarət Təşkilatı) kimi xarici dinamikalər 1980-ci illərdən

başlayaraq dünya ölkələrinin kənd təsərrüfatı siyasətinin müəyyənləşdirilməsində həlledici rol oynamışdır (Mansırılı, 2022: s.152-158).

Bir çox ölkələrdə son dövrlər azad ticarət istiqamətində siyasətlər inkişaf etdirilmişdir. Artan ərzaq tələbi, istehlakçıların məlumatlılığı, quraqlıq, kənd təsərrüfatı istehsalında baş verən dalğalanmalar və qiymət artımları ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlıqların artmasına səbəb olmuşdur. Nəticədə ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı məsələlər bir çox ölkələrdə kənd təsərrüfatı siyasətinin prioritet məsələlərinə çevrilmişdir (Aktaş, 2015: s.59-67).

Qida təhlükəsizliyi anlayışı ingiliscə *"food security"* anlayışının qarşılığı kimi istifadə edilir. Bununla belə, qida təhlükəsizliyi daha çox fiziki, kimyəvi və mikrobioloji xüsusiyyətləri baxımından istehlaka uyğun qidalar üçün istifadə olunur. Tarixən qiymətləndirildikdə, ərzaq təhlükəsizliyi anlayışının yaranmasının 1929-cu ilin böyük iqtisadi depressiyasına qədər davam etdiyini görmək mümkündür. Bu dövrdə dövlətlər həm istehsalçıları, həm də istehlakçıları dəstəkləmək üçün bir sıra tədbirlər görməli oldular. Yenə hələ konseptual istifadəsi olmasa da, həm mülki əhalinin, həm də hərbiçilərin qidalanması məsələsi İkinci Dünya Müharibəsi illərində dövlətlərin əsas siyasətlərindən birinə çevrilmiş, bir çox ölkələrdə məcburi istehlak mallarının paylanması dövlətin nəzarətinə götürülmüşdür. Ərzaq təhlükəsizliyi konsepsiyası 1974-cü ildə Ümumdünya Ərzaq Konfransında ərzaq təminatına əsaslanan yanaşma ilə *"milli və beynəlxalq səviyyədə əsas ərzaq məhsullarının mövcudluğunun və qiymət sabitliyinin təmin edilməsi"* kimi istifadə edilmişdir. Daha sonra 1983-cü ildə Ümumdünya Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı tərəfindən verilən tərifdə qidaya çıxış vurğulanmış və ərzaq təhlükəsizliyi *"bütün insanların hər zaman ehtiyac duyduqları əsas qida maddələrinə həm fiziki, həm də iqtisadi çıxışı"* olaraq təyin edilmişdir. Konsepsiya daha sonra fərdi və ev təsərrüfatlarının səviyyələrini, həmçinin regional və milli səviyyələrini daxil etmək üçün yenidən işlənmişdir. 1996-cı ildə Romada keçirilən Ümumdünya Ərzaq Sammitində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı ərzaq təhlükəsizliyini *"hər kəsin hər zaman aktiv və sağlam bir həyat üçün qida ehtiyaclarını qarşılayan adekvat, təhlükəsiz və bəsləyici qidaya fiziki, sosial və iqtisadi çıxışı"* kimi müəyyən etmişdir. Bu tərif qida təhlükəsizliyi konsepsiyasına həm əhatə dairələri, həm də proseslər baxımından müraciət etdiyi üçün güclü qəbul qazanmışdır (Gezer, 2022: s.178-191).

1996-cı il Roma Ərzaq Sammitinin Hesabatında ərzaq təhlükəsizliyi məqsədlərinə nail olmaq üçün hər bir dövlətin öz resursları və imkanlarına uyğun strategiya qəbul etməli olduğu xatırladılmış və ərzaq təhlükəsizliyinin regional və beynəlxalq səviyyədə əməkdaşlığının vacibliyi vurğulanmışdır. 1996-cı ildə Ümumdünya Ərzaq Sammitində verilən tərif qida təminatının dörd əsas meyarını vurğulayır: *mövcudluq, əlçatanlıq, istifadə və sabitlik*. Birinci ölçü adekvat qidanın mövcudluğuna aiddir. Bu, istər yerli istehsal, istərsə də idxal vasitəsilə lazımı keyfiyyətdə və kifayət qədər miqdarda ərzaq məhsullarının mövcudluğunu göstərir. Bu ölçü xüsusilə kənd təsərrüfatı sistemlərinin tələb olunan ərzaq məhsullarını ödəmək qabiliyyəti ilə əlaqələndirilə bilər. İkinci ölçü fərdlərin adekvat pəhriz üçün uyğun qidaları əldə etmələrini təmin edəcək resurslara çıxışı ilə bağlıdır. Üçüncüsü, səhiyyə xidmətləri, ərzaq təhlükəsizliyi, təmiz su və uyğun qida vasitəsilə qidadan istifadəyə əsaslanır. Bu ölçü həm də fizioloji ehtiyacları cavab verən qidalanma rifahına aiddir. Dördüncü meyar bütün əhalinin hər zaman ev təsərrüfatları və ya fərdi səviyyədə müvafiq və kifayət qədər qida əldə edə bilməsini nəzərdə tutur. Bu, iqtisadi böhranlar və ya iqlimlə bağlı təbii fəlakətlər kimi risklər qarşısında kifayət qədər və uyğun qidaya çıxışın təmin edilməsidir (FAO).

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı müəyyən kateqoriyaları ərzaq təhlükəsizliyinin tərifində vurğulanan dörd göstərici meyarının ölçülməsi və qiymətləndirilməsi üzərində əsaslandırır. Mövcudluq ölçüsü göstəriciləri bitki və heyvan mənşəli zülal mənbələrinin orta göstəriciləridir və kök, kök yumruları və taxılardan əldə edilən qida təchizatı dəyərləri qida istehsalının orta göstəriciləridir. Giriş ölçüsü göstəriciləri avtomobil yollarının və dəmir yollarının vəziyyəti, adambaşına düşən ümumi daxili məhsul, daxili ərzaq qiymətləri indeksi, qida çatışmazlığının yayılması, yoxsulların ərzaq xərclərinin payı və ərzaq defisitinin dərinliyidir. Sağlam su ehtiyatlarına çıxış, ümumi səhiyyə xidmətlərinin yayılması, beş yaşınadək aşağı boy və çəkisi olan uşaqların faizi, hamilə qadınlarda və uşaqlarda anemiyanın

yayılması, A vitamini çatışmazlığının səviyyəsi, məktəb yaşlı uşaqların yod çatışmazlığı səviyyəsi və çəkisi az olan yetkin əhalinin faizi istifadə ölçüsünün göstəriciləridir. Ərzaq təhlükəsizliyində sabitlik ölçüsünün göstəriciləri kimi taxıl idxalından asılılıq, əkin sahələrində suvarılan əkinçilik səviyyəsi, ərzaq idxalını ödəyən ixracın səviyyəsi, daxili ərzaq qiymətlərinin dəyişməsi, adambaşına ərzaq istehsalının dəyişməsi və siyasi sabitlik də istifadə olunur.

Qida təhlükəsizliyi təhlillərində qida təhlükəsizliyi üç əsas proses baxımından qiymətləndirilir. Birincisi, *"xroniki ərzaq təhlükəsizliyi"*dir. İstehsal və ya maliyyə resurslarının kifayət qədər çıxışının olmaması və ya çatışmazlığı kimi səbəblərdən insanların ən əsas qida ehtiyaclarını belə uzun müddət və ya davamlı olaraq qarşılaya bilməməsidir. Bu prosesin sonunda aclıq və yoxsulluq geniş vüsət alır və daimi olur. İkincisi, *"müvəqqəti ərzaq təhlükəsizliyi"*dir. O, ev təsərrüfatlarının gəlirlərində, ərzaq qiymətlərində və ya ərzaq istehsalında illik və ya dövrü dalğalanmalar, ərzağa çıxış və ya ərzaq mövcudluğunda qəfil və qısamüddətli şoklar nəticəsində baş verən ərzaq təhlükəsizliyini izah edir. Üçüncüsü *"mövsümi ərzaq təhlükəsizliyi"*dir ki, biz bir aspektdə xroniki qida təhlükəsizliyinə, digər aspektdə müvəqqəti ərzaq təhlükəsizliyinə bənzəyən iki anlayış arasında yerləşdirə bilərik. Xroniki qida təhlükəsizliyi adətən proqnozlaşdırıla bilən və məlum hadisələrdən sonra baş verir; Mövsümi olduğu üçün müvəqqəti ərzaq təhlükəsizliyinə bənzəyir. İqlimlə bağlı hava şəraiti, əməklə bağlı tələb-təklif balanssızlığından yaranan problemlər və ya xəstəlik səbəbindən istehsalın azalması kimi məhdud və müvəqqəti ərzaq təhlükəsizliyi vəziyyətidir (Gezer, 2022: s.178-191).

Dünya əhalisinin artması ilə qida məhsullarına ehtiyac da artmışdır. Ərzaq məhsullarına olan yüksək tələbatı ödəmək üçün istehsalçılar vahid sahədən daha çox məhsul əldə etmək üçün kənd təsərrüfatı sahələrində kimyəvi maddələrdən istifadə edərək şərti istehsala başlamışlar. Səmərəlilik və istehsalda əhəmiyyətli artımların yaşandığı Yaşıl İnkilab dövrü olaraq bilinən bu dövrdə şüursuz və səhv pestisid tətbiqləri və kimyəvi gübrələrin həddindən artıq istifadəsi ətraf mühitin tarazlığını pozmuşdur. Bu deqradasiya nəticəsində ətraf mühitə və insan sağlamlığına mənfi təsirlər yaranmışdır. Bununla belə, inkişaf etmiş ölkələrdə istehlakçı məlumatlılığının artması ilə davamlı kənd təsərrüfatı və qida təhlükəsizliyi anlayışları müzakirə olunmağa başlayıb. Qida təhlükəsizliyi problemini global miqyasda insan sağlamlığına və ətraf mühitə zərər verməyən təhlükəsiz və keyfiyyətli şəkildə istehsal və ticarəti həll edən ölkələrdə hökumətlərin əhəmiyyət verdiyi qida siyasətlərindən birinə çevrilmişdir (Daboe, 2020: s.141-151).

Qida təhlükəsizliyi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının öz məsuliyyət sahələrində verdiyi prioritet məsələlərdən biridir. Bu məqsədlə 1997-ci ildə BMT-nin İnzibati Əlaqələndirmə Komitəsinin tərkibində 1996-cı il Ümumdünya Ərzaq Sammitinin Fəaliyyət Planının icrasına nəzarət etmək vəzifəsi daşıyan *"Ərzaq Təhlükəsizliyi və Kənd İnkişafı Kommunikasiya Şəbəkəsi"* yaradılmışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatına üzv təşkilatların iştirakı ilə yaradılan rabitə şəbəkəsinin katibliyi Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) və Kənd Təsərrüfatının İnkişafı üzrə Beynəlxalq Fondu (IFAD) öz üzərinə götürmüşdür. Ölkəmizdə də rabitə şəbəkəsi fəaliyyətləri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Daimi Koordinasiya sistemi çərçivəsində və FAO-nun ölkə ofisinin rəhbərliyi altında, müvafiq dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarının töhfəsi və iştirakı ilə həyata keçirilir.

Aclıq və yoxsulluqla mübarizəni ümumbəşəri insan hüquqlarının bir hissəsi kimi görən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya Kənd Təsərrüfatı və Ərzaq Təşkilatı Ümumdünya Ərzaq Proqramı çərçivəsində 2030-cu ilə qədər aclıq və yoxsulluğa son qoymaq məqsədinə doğru çalışır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2015-ci ildə qəbul etdiyi və dünyanı dəyişdirəcək məqsədlər kimi təqdim etdiyi "Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri"ndən birincisi, "hər yerdə yoxsulluğun bütün formalarına son qoymaq", ikincisi isə *"aclığa son qoymaq, ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək, qidalanmanın yaxşılaşdırılması və dayanıqlı kənd təsərrüfatının təşviq edilməsi"* müəyyən edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ kimi inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarla müqayisədə AI-də kənd

təsərrüfatı sektoru ümumi məşğulluğa və ümumi daxili məhsula (ÜDM) daha çox töhfə verir. Bununla belə, ABŞ-dəki bizneslərlə müqayisədə, Aİ-dəki müəssisələr orta hesabla daha kiçikdir və buna görə də daha az səmərəlidir, nəticədə daha yüksək istehsal xərcləri və buna görə də kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri daha yüksəkdir.

Kənd təsərrüfatı məşğulluğu Aİ-də ümumi məşğulluğun təxminən 4,2%-ni təşkil edir və kənd təsərrüfatı sektoru ÜDM-in 1,2%-ni təşkil edir. Adambaşına düşən ümumi əlavə dəyər – burada adambaşına düşən təsərrüfat gəlirinin təqribi orta göstəricisi istifadə olunur (ildə €14,708 təşkil edir). 2016-cı ilin göstəricilərinə görə orta biznes sahəsi 16,5 hektardır. Lakin ABŞ-da bu rəqəm 178,9 hektardır ki, bu da Aİ-dən 10 dəfə çoxdur. Türkiyədə kənd təsərrüfatı sahələrinin sahəsi təqribən 6,0 hektardır, yəni Aİ ərazisinin təxminən üçdə birinə bərabərdir. Əsas kənd təsərrüfatı məhsulları 2018-ci ildə 365,5 milyard avro olan kənd təsərrüfatı məhsullarının ümumi dəyərinin müvafiq olaraq 14,5%-ni, 8,7%-ni və 12,0%-ni təşkil edən süd, mal əti və taxıldır. Praktikada Aİ süd, ət və taxıl bazarlarına intensiv müdaxilə edir. Bu səbəbdən bu məhsullarla bağlı Vahid Kənd Təsərrüfatı Siyasətinin (VAP) həyata keçirilməsi diqqət mərkəzində olacaqdır(FAO).

Bu ümumi məlumatların arxasında bir çox Aİ üzv ölkələrinin kənd təsərrüfatı sektorları arasında böyük fərqlər dayanır. Kənd təsərrüfatının daha çox inkişaf etdiyi Hollandiya, Danimarka, Belçika, Fransa və Almaniya kimi Şimali Avropa ölkələri ilə İtaliya, Yunanıstan, İspaniya və Portuqaliya kimi kənd təsərrüfatının daha az inkişaf etdiyi Cənubi Avropa İttifaqı ölkələri arasındakı fərqi xüsusilə ifadə etmək lazımdır. Aİ-nin Şimal regionu daha inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı sektoruna malikdir. Cənub bölgələri ilə müqayisədə müəssisələr daha böyükdür, daha mexanikləşdirilmişdir və giriş kimi daha çox kimyəvi gübrə və pestisidlərdən istifadə edir. Cənub bölgəsində hektardan məhsuldarlıq nisbətən yüksəkdir. Şimalda kənd təsərrüfatının ümumi məşğulluğa və ÜDM-ə verdiyi töhfə Cənubu ilə müqayisədə daha azdır. Ümumi ÜDM-də ən yüksək paya malik iki ölkə müvafiq olaraq 4,3% və 4,0% ilə Şərqi Avropa ölkələri Rumıniya və Bolqarıstan, ən aşağı göstəricilərə malik iki ölkə isə müvafiq olaraq 0,3% və 0,6% ilə Lüksemburq və Böyük Britaniyadır. Kənd təsərrüfatının gəlir göstəriciləri və kənd təsərrüfatı müəssisələrinin ölçüləri nəzərə alındıqda oxşar bölgü yaranır. Kənd təsərrüfatı gəlirlərinin səviyyəsi Portuqaliya və Yunanıstanda ən aşağı olduğu halda, Hollandiya, Danimarka, Belçika, Lüksemburq və Fransada ən yüksəkdir. Yunanıstan, Portuqaliya və İspaniya nisbətən kiçik, İsveç isə daha böyük kənd təsərrüfatı sahələrinə malikdir.

Ümumi Kənd Təsərrüfatı Siyasəti (Common Agricultural Policy - CAP) kənd təsərrüfatı istehsalında səmərəliliyin artırılması, fermerlərin gəlirlərinin xidmət və sənaye sahələrində çalışanlarla tarazlaşdırılması, istehlakçıların kənd təsərrüfatı məhsullarını sərfəli qiymət, keyfiyyət və kəmiyyətlə əldə etmələrini təmin etmək məqsədi ilə 1960-cı ildən həyata keçirilir və üç əsas prinsip əsasında həyata keçirilir. Bunlar vahid bazarın qurulması, icma seçimi və maliyyə həmrəyliyi. Vahid Bazar kənd təsərrüfatı məhsullarının sənaye məhsullarında olduğu kimi İcmanın daxili bazarında sərbəst hərəkətini hədəfləyir. Vahid bazarın yaradılması ümumi qiymət və rəqabət qaydaları, mərkəzi idarəetmə, ümumi sanitariya və fitosanitar qaydalar, üzv ölkələrdə balanslaşdırılmış məzənnə və xarici rəqabətdən ümumi müdafiə tələb edir.

İcma üstünlük prinsipi Aİ-də istehsal olunan məhsullara üstünlük vermək məqsədi daşıyır. Bu prinsiplə AB-də istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsulları üçüncü ölkələrdən idxala qarşı qorunur, ixraca gəldikdə isə bu məhsullara subsidiyalar verilir. Maliyyə həmrəyliyi prinsipi vahid bazar və icma seçimi prinsipləri çərçivəsində həyata keçiriləcək ümumi siyasətin ümumi büdcə ilə və bütün üzv ölkələrin iştirakı ilə əhatə olunmasını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bu prinsipə uyğun olaraq CAP büdcəsi yaradılmışdır və bu büdcənin maliyyələşdirilməsi Aİ büdcəsi hesabına həyata keçirilir. AB büdcəsi illər keçdikcə artmağa davam etməkdədir. Bu büdcə 1980-ci ildə 15,9 milyard avro idisə, 2018-ci ildə 156,7 milyard avroya yüksəlmişdir. 1980-ci ildə büdcənin 73,6%-i OTP-yə ayrıldığı halda, bu nisbət illər keçdikcə tədricən azalaraq 2000-ci ildə 44,5%-ə, son məlumatlara görə 2018-ci ildə 37,3%-ə düşmüşdür (Bayramoğlu, 2021: s.117-123).

Bu üç prinsip çərçivəsində kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə sektorlar əsasında "Ümumi Bazar Qaydaları" yaradılmışdır. Sözügedən bazar sifarişlərinə qiymət və müdaxilə, icma

daxilində sərbəst hərəkət, üçüncü ölkələrlə ticarət, rəqabət və maliyyələşdirmə siyasəti daxildir. İlk ümumi bazar sifarişi taxıl sektorunda 1962-ci ildə yaradılmışdır və hazırda 23 məhsul və yaxud məhsul qrupları üçün ümumi bazar qaydaları mövcuddur. CAP kənd təsərrüfatı qiymətlərinin dəstəklənməsi, ticarət məhdudiyyətləri, torpaqların kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərindən kənarlaşdırılması, istehsal kvotaları və fermerlərə birbaşa ödənişlər kimi bir sıra siyasətlərdən ibarətdir. Bəzi məhsullar üçün fermerlərin normal bazar şəraitində almalı olduğu hədəf qiymət müəyyən edilir. Adətən hədəf qiymətin faizi kimi hesablanan müdaxilə qiyməti zəmanətli minimum qiymətdir. Müdaxilə qiyməti əsasən dənli bitkilər, kərə yağı, süd tozu, şəkər, zeytun yağı, mal əti və donuz ətinə tətbiq edilir. Bundan əlavə, yalnız müəyyən bitki mənşəli məhsullara aid olan ödəniş növləri var. Buğda istehsalçılarında dekara görə ödənişlə yanaşı, qoyun-keçi yetişdirənlərə də heyvan başına pul ödənilir. Təbii şəraiti əlverişsiz olan dağlıq rayonlarda yaşayan fermerlərə əmək haqqı becərdikləri sahəyə və ya təsərrüfatlarında saxladıqları heyvanların sayına görə ödənilir. İstehsal kvotaları şəklində istehsal nəzarəti yalnız şəkər və süd məhsullarına tətbiq edilmişdir. Əkin sahələrinə nəzarət təcrübəsi 1992-ci ildən, xüsusilə dənli və yağlı bitkilər kimi tarla bitkiləri üçün getdikcə daha çox davam etdirilir. Kənd təsərrüfatı idxalını tənzimləyən və kənd təsərrüfatı ixracına subsidiya verən sərhəd siyasətləri icma daxilindəki dəstək siyasətlərinin nəticəsidir.

Bu siyasətlər bütün Aİ kənd təsərrüfatı bazarlarına şamil edilmir. Yumurta və toyuq əti kimi bəzi məhsullar üçün xarici ticarət müdafiəsi olsa da, daxili dəstək mexanizmləri yoxdur. Digər tərəfdən, yağlı toxumlar, pambıq və tütün kimi fərq ödənişləri şəklində dəstək alan məhsullar sərhəd mühafizəsi altında deyil. Taxıl, süd, mal əti və şəkər kimi əsas məhsullar hər iki siyasətdən faydalanır. Bu bazar tənzimləmə siyasətləri ilk dəfə 1962-ci ildə tətbiq olunduqdan sonra əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir (Daboe, 2020: s.141-151).

Bu yaxınlarda CAP yenidən islahat ərəfəsindədir. 2017-ci ildə başlanmış müzakirələr və ictimai məsləhətləşmələr nəticəsində Komissiya həmin ilin noyabr ayında "*Ərzaq və Kənd Təsərrüfatının Gələcəyi*" adlı bəyannamə hazırlamış və bütün maraqlı tərəflərə təqdim etmiş, daxil olan rəylər nəzərə alınmaqla 1 iyun 2018-ci il tarixində CAP-nin gələcəyi ilə bağlı qanunvericilik təkliflərini dərc etmişdir. Tövsiyələrin əsasını CAP-ni sadələşdirməyə və qaydalara uyğunluqdan daha çox nəticələrə və fəaliyyətə diqqət yetirməyə yönəlmiş yeni tətbiq sistemi olan CAP Strateji Planları təşkil edir (Bayramoğlu, 2021: s.117-123).

Bu çərçivədə üzv dövlətlər (1) fermerlərə ədalətli gəlirin təmin edilməsi, (2) rəqabət qabiliyyətinin artırılması, (3) qida zəncirində fermerlərin rolunun yaxşılaşdırılması, (4) iqlim dəyişikliyi, (5) ətraf mühit, təbii ehtiyatlar, (6) biomüxtəlifliyin qorunması, (7) kənd ərazilərini inkişaf etdirilməsi, (8) ümumi yenilənmə dəstəyi və (9) ərzaq keyfiyyəti kimi gələcək CAP üçün müəyyən edilmiş doqquz məqsədə nail olmaq niyyəti ilə siyasət tədbirlərini özündə əks etdirən CAP Strateji Planını hazırlamışdır. Bu Strateji Planlara həm birinci sütun, yəni birbaşa dəstək və bazar tədbirləri, həm də ikinci sütun, yəni kəndlərin inkişafı tədbirləri daxildir. Ona görə də hər bir üzv dövlətin hər iki sütun çərçivəsində həyata keçirəcəyi tədbirləri əhatə edən vahid strategiyası olacaqdır.

Kənd təsərrüfatı istehsalının bazarın tələblərinə uyğunlaşdırılması İkinci Dünya Müharibəsindən sonra kənd təsərrüfatı siyasətinin əsas məqsədi oldu. Bu məqsədə nail olmaq üçün səylər könüllü əkin sahələrinin azaldılması proqramlarından məcburi istehsal nəzarətinə qədər bir çox müxtəlif proqramları əhatə edir. Bu məqsədin əvəz edilməz hissəsi artıq ehtiyatların kənd təsərrüfatından kənara çıxarılması ilə bağlıdır. Qiymət və gəlir dəstəyinin azaldılması bəzən bu uyğunlaşma müddətini təşviq etmək üçün istifadə edilmişdir.

Kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılması 1970-ci illərdə daxili kənd təsərrüfatı siyasətinin məqsədi olmuşdur. Bu məqsədə nail olmaq 1985-ci il kənd təsərrüfatı qanununda kənd təsərrüfatı proqramlarının tərkibinə və ondan sonrakı müzakirələrə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq, araşdırmalar göstərir ki, ABŞ-ın kənd təsərrüfatı siyasətindən çox bazar kənd təsərrüfatının əsl hərəkətverici qüvvəsi olmuşdur. Məsələn, bir araşdırmada 1960-1993-cü illər arasında ABŞ-ın süd sektorunda struktur transformasiyada kənd təsərrüfatı siyasətinin həlledici payının cəmi 10% civarında olduğu müəyyən edilmişdir.

Ərzaq təhlükəsizliyinə çıxış baxımından insan sağlamlığına zərər verməyəcək keyfiyyətli və kifayət qədər qida təmin etmək son dərəcə vacibdir. Xüsusilə dünya əhalisinin artdığını nəzərə alsaq, keyfiyyətli və təhlükəsiz qidaya çıxış gündən-günə çətinləşir. Bununla belə, iqlim dəyişikliyi, getdikcə boş qalan torpaqlar və kənd təsərrüfatı sahələrinin səmərəsizliyi kimi amillər ərzaq təhlükəsizliyini təhdid edir. Bu baxımdan BMT və Dünya Bankı kimi təşkilatların bu sahədə müəyyən araşdırmaları mövcuddur.

NƏTİCƏ

Dövlətlərin sabit ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək qabiliyyəti birbaşa olaraq həyata keçirilən kənd təsərrüfatı siyasəti ilə bağlıdır. Ərzaq təhlükəsizliyinin yaxşı səviyyədə olduğu inkişaf etmiş ölkələr tarixən yüksək büdcə imkanlarından istifadə edərək kənd təsərrüfatı sektorunu dəstəkləmiş və onu liberallaşma prosesindən uzaq tutmağa çalışmışdır. Lakin müasir dövrdə inkişaf etməkdə olan ölkələrin bir çoxunda Dünya Bankı, BVF və ÜTT kimi təşkilatların struktur uyğunlaşdırma proqramları ölkənin ehtiyaclarını ödəmək və sektorun problemlərini həll etməkdən daha çox izlənən kənd təsərrüfatı siyasətlərində daha həlledicidir. Struktur proqramların inkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsiri müdafiə və dəstək sistemlərinin zəifləməsi şəklində inkişaf etmişdir. Bu cür inkişaf inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan və ya inkişaf etməmiş ölkələr arasında ərzaq təhlükəsizliyi baxımından bərabərsizliyi daha da artırmışdır.

Ümumdünya Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı ərzaq təhlükəsizliyini sağlam həyat üçün hər kəsin kifayət qədər təhlükəsiz və qidaya çıxışı kimi müəyyən edir. Dünyada hər kəs üçün kifayət qədər qida istehsal olunsa da, dünya əhalisinin təxminən 1/9-i aclıqla mübarizə aparmaqdadır. Bu kontekstdə aclıq problemini sadə bir qida çatışmazlığı kimi qiymətləndirmək mümkün deyil. Təkcə istehsalı deyil, tarladan süfrəyə bütün istehsal, bölgü və istehlak münasibətlərini və prosesləri əhatə edən ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi kənd təsərrüfatı və ərzaq siyasətləri ilə sıx bağlıdır. Bu siyasətlərin inhisara alınması, qlobal kapitalizmin təsiri altında olan transmilli şirkətlərin ehtiyaclarına uyğun olaraq kənd təsərrüfatı fəaliyyətinin müəyyən edilməsi və milli səlahiyyətlərin məhdudlaşdırılması, eləcə də ərzaq paylanmasında tarazlığın pozulması ərzaq təhlükəsizliyinə səbəb olmaqdadır. İqtisadi çöküşlər, kütləvi hadisələr, siyasi böhranlar, ekoloji problemlər, iqlim dəyişikliyi, yeraltı suların azalması, axar suların çirklənməsi, torpağın qısrılığı, kənd təsərrüfatı torpaqlarının bölünməsi, urbanizasiya, sənaye kənd təsərrüfatının genişlənməsi, kənd təsərrüfatında və ərzaqda qiymətin qeyri-sabitliyi, bitki xəstəlikləri, qida, səhmləri və qara bazarlar, israfçılıq, işsizlik, gəlir bölgüsündəki bərabərsizliklər, münaqişələr və müharibələr də ərzaq təhlükəsizliyini aradan qaldıran amillər hesab olunur.

Aqrar sektorun strateji əhəmiyyət kəsb etməsi hamı tərəfindən qəbul edilir. Artan əhalinin ərzaq tələbatının ödənilməsi, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, təbii sərvətlərin qorunması kimi məsələlər aqrar sektorun əhəmiyyətini artırır. Aqrar sektorun bu xüsusiyyəti kənd təsərrüfatı təchizatının təhlükəsizliyinə zəmanət verməyi zəruri edir. Bu öhdəlik kənd təsərrüfatı sektorunun dövlət tərəfindən prioritet sahə kimi qəbul edilməsini və müvafiq siyasətlə dəstəklənməsini tələb edir. Bu tədqiqatın məqsədi kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyətinə və tədarük təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurətinə diqqət çəkmək idi. Bu məqsəd çərçivəsində aqrar sektora dövlət müdaxiləsinin ümumi xüsusiyyətləri üzə çıxarılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Akalın M. (2014). "İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), s.365-373.
2. Aktaş E. (2015). "Farklı ülkelerdeki tarımsal destekleme politikalarının tarımsal üretim üzerine etkisinin karşılaştırmalı analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(4), s.59-67.
3. Bayramoğlu Z. (2021). "Kamu Desteklerinin Tarımsal Ürün Piyasalarına Bozucu Etkisi", Journal of the Institute of Science and Technology, 11 (4), s.117-123.
4. Deboe G. (2020). "Impacts of Agricultural Policies on Productivity and Sustainability Performance in Agriculture: A Literature Review", ECD Food, Agriculture and Fisheries, p.142-151.
5. Erbaş H. (2017). "Tarım-Gıda Etiği/Politikası ve Geleceğimiz: Ekonomi-Politik ve Ötesi Sosyolojik Bir Çerçeve", Türkiye Biyoetik Dergisi 4(1). s.17-25.
6. Gezer T. (2022). "Tarımsal Destek ve Kredilerin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkinliği", Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi, 9(4), s.178-191.
7. Karaman K. (2017). "Changing Economies Unchanging Gender Roles: A Sociological Study About Women Working in the Agri-Food Sector in Turkey", Fırat University Journal of Social Sciences. 27(1). p. 177-182.
8. Keyder Ç. (2013). "Bildığımız Tarımın Sonu, Küresel İktidar ve Köylülük", İletişim Yayınları. İstanbul, s.92-103.
9. Koç M. (2013). "Küresel Gıda Düzeni, Kriz Derinleşirken", NotaBene Yayınları. Ankara, s.112-123.
10. Quliyev E. (2018). "Qlobal ərzaq təhlükəsizliyi: reallıqlar, çağırışlar və perspektivlər", Kooperasiya Nəşriyyatı, Bakı, s. 21-23.
11. Mansırlı A. (2022). "Ərzaq Təhlükəsizliyi Məsələləri", Əmək və sosial münasibətlər, 2(18), s.152-158.
12. FAO. Food and Agriculture Statistics
<https://www.fao.org/food-agriculture-statistics/en/>
13. OECD. (2021). Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2021, Addressing the Challenges Facing Food Systems
https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/agricultural-policy-monitoring-and-evaluation-2021_2d810e01-en

THE EFFECT OF GOVERNMENT FINANCIAL SUPPORT TO THE AGRICULTURAL SECTOR ON FOOD SECURITY

Narmina JAFARZADEH

SUMMARY

Food safety is a critical problem for human health. In recent times, there has been a surge in research on food safety. Agriculture policies play a significant role in economic policy, and there is a growing body of legislation pertaining to food security. For our nation, which aspires to become a major player in the global agricultural industry, the issue of food security is equally vital on the international scene, particularly inside the European Union (EU).

This article examined the problem of food security in the context of state agricultural policies, as well as the state's financial assistance to the agricultural sector globally and examined the connections between the two. However, because food security is such a broad topic, the analysis

was limited to looking at agricultural productivity. Furthermore, rather than being a review of a particular product, the essay assessed a single product within a broader framework. Materials and research techniques from around the world in this sector were used in the study.

Keywords: *food security, agriculture, state financial support, agrarian policy, WTO.*

ВЛИЯНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ АГР НА ПРОДОВОЛЬСТВЕННУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

Нармина ДЖАФАРЗАДЕ

РЕЗЮМЕ

Вопрос безопасности пищевых продуктов имеет жизненно важное значение для здоровья человека. В последние годы исследования в области безопасности пищевых продуктов активизировались. Что касается сельскохозяйственной политики, которая занимает важное место в экономической политике, усиливается регулирование, связанное с продовольственной безопасностью. На международном уровне, особенно в Европейском Союзе (ЕС), вопрос продовольственной безопасности не менее важен для нашей страны, которая хочет занять свое место в качестве глобального игрока в сельскохозяйственном секторе.

В данной статье исследован вопрос продовольственной безопасности в рамках аграрной политики государств и финансовой поддержки государства аграрного сектора в мировом опыте и проанализирована взаимосвязь между ними. Однако, поскольку продовольственная безопасность – тема, охватывающая очень широкую область, анализ проводился только на основе сельскохозяйственного производства. Кроме того, в статье оценивался конкретный продукт в общих рамках, а не был сделан обзор конкретного продукта. В исследовательской работе использованы материалы и методы исследований, проводимых в этой области в мире.

Ключевые слова: *продовольственная безопасность, сельское хозяйство, государственная финансовая поддержка, аграрная политика, WTO.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 04.11.2023

Təkrar işlənməyə göndərilib: 01.12.2023

Çapa qəbul olunub: 28.12.2023